

Η Τεχνολογία του Αστικού Σπιτιού της Καστοριάς (1900-1940)

Πάνος Τσολάκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην Καστοριά διατηρούνται αρκετά σπίτια με νεοκλασικές και εκλεκτικιστικές επι-δράσεις, τα οποία κατασκευάστηκαν στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. και κυρίως στο διάστημα του Μεσοπολέμου. Πρόκειται για περισσότερες από 100 αξιόλογες κα-τοικίες, που κρίθηκαν διατηρητέα μνημεία και προστατεύονται από το 1983 και μετά. Οι κάτοικοι αποκαλούσαν τα σπίτια αυτά «αλά φράγκα», επειδή θεωρούσαν ότι είχαν δυτικότερη προέλευση. Στην παρούσα ανακοίνωση θα αναφερθούμε στις αλλαγές που παρουσιάζονται την περίοδο αυτή αρχικά στη μορφολογία και την τυπολογία και στη συνέχεια στην κατασκευαστική τεχνολογία των σπιτιών σε σχέση με την παρα-δοσιακή μας ξυλόπηκτη αρχιτεκτονική, η οποία δίνει πλέον τη θέση της σε ένα πιο ανθεκτικό κτίσμα, σύμφωνα με τις εκσυγχρονιστικές τάσεις και τις απαιτήσεις της ε-ποχής. Μετά το 1900 οι κατασκευές από τσατμάδες αντικαθίστανται από ισχυρές α-σβεστόκτιστες λίθινες ή από οπτόπλινθους τοιχοποιίες, ώστε τα σπίτια να είναι ισχυ-ρότερα και πιο ανθεκτικά στη φωτιά. Συγχρόνως καταργούνται οι αρχιτεκτονικές προεξοχές των σαχνισιών και αντικαθίστανται από μπαλκόνια τοποθετημένα αξονικά. Με τα νεοκλασικά και εκλεκτικιστικά σπίτια της Καστοριάς βρισκόμαστε σε μια χρονική περίοδο ολοκλήρωσης της αργής, αλλά σταθερής πορείας από την παραδοσιακή προς τη σύγχρονη λειτουργική αρχιτεκτονική. Οι καλφάδες και οι κάθε είδους ντόπιοι τεχνίτες, φορέας μιας μακράς παράδοσης, χρησιμοποίησαν τα νέα στοιχεία με φειδώ δίνοντας την εντύπωση της επιλογής. Με τα έργα τους απέδειξαν ότι δεν υπάρχει ρήξη ανάμεσα στην παραδοσιακή και την νεοκλασική αρχιτεκτονική, αλλά μια ομαλή πορεία εξέλιξης και εκσυγχρονισμού.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Καστοριά, νεοκλασικά, εκλεκτικιστικά, εξέλιξη κατασκευών.

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Καστοριά διατηρούνται αρκετά σπίτια με νεοκλασικές και εκλεκτικιστικές επι-δράσεις, τα οποία κατασκευάστηκαν στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα και κυρί-ως στο διάστημα του Μεσοπολέμου. Πρόκειται για περισσότερες από 100 αξιόλογες κατοικίες, που κρίθηκαν διατηρητέα μνημεία και προστατεύονται από το 1983 και με-τά. Οι κάτοικοι αποκαλούσαν τα σπίτια αυτά «αλά φράγκα», επειδή θεωρούσαν ότι είχαν δυτικότερη προέλευση. Η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα, που παρατηρεί-ται την περίοδο αυτή στην πόλη, πιστοποιεί την ιδιαίτερη κοινωνική ανέλιξη και την οικονομική ευμάρεια των κατοίκων της. Τα περισσότερα νεοκλασικά σπίτια κτίστηκαν μετά την αποχώρηση των Τούρκων το 1924 σε ανταλλάξιμα οικόπεδα, τα οποία α-γοράζονταν από επαναπατριζόμενους απόδημους της Αμερικής και της Ευρώπης ή από εύπορους εμπόρους και γουναράδες της πόλης. Η επιλογή του έτους 1900 ως αρχικού χρονικού ορίου του θέματος, συμπίπτει με την υποχώρηση των παραδοσιακών τυπολογικών, μορφολογικών και κατασκευαστικών δεδομένων και την απαρχή επιδράσεων της αρχιτεκτονικής της Δυτικής Ευρώπης. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με το γενικότερο πνεύμα και τις αντίστοιχες τάσεις, που εμφανίζονται αρχικά στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα και επεκτείνονται στη συνέχεια και στις μικρότερες πόλεις. Βέβαια, όταν μιλούμε για αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, τα χρονικά όρια είναι συνήθως ρευστά και έχουν περιορισμένη αξία από ιστορική άπο-ψη. Απλά, τίθενται για να υπογραμμίσουν τις αλλαγές, οι οποίες συνήθως πραγμα- τοποιούνται σταδιακά. Είναι γνωστό ότι παρά τις δυσκολίες που προκύπτουν προκειμένου να βρεθεί ένας σαφής και κοινά αποδεκτός ορισμός για το νεοκλασικισμό, ο όρος χρησιμοποιείται ευρύτατα για να απεικονίσει τη νέα πολιτισμική και ιδεολογική κίνηση, η οποία πα-ρουσιάζει στροφή προς την αρχαιότητα, κυρίως της Ελληνορωμαϊκής περιόδου¹.

Οι αρχιτέκτονες της εποχής, μετά τις πρώτες αρχαιολογικές ανασκαφές έρχονται σε επαφή με τα αρχαία κτίσματα, αναγνωρίζουν τις αξίες τους και προσπαθούν να τα μιμηθούν και στην πράξη. Η εμφάνιση του νεοκλασικισμού έχει αμφίδρομη δράση και εκφράζει τις βαθύτερες αλλαγές, που παρουσιάζονται μετά τη Βιομηχανική επανάσταση, την ανάπτυξη του εμπορίου, τη βελτίωση των μεταφορικών μέσων, αλλά και τις ευρύτερες αλλαγές που παρουσιάζονται στον τρόπο ζωής. Στα Βαλκάνια οι εφαρ-μογές του νεοκλασικισμού και του εκλεκτικισμού ξεκινούν από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα, όπως Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Μοναστήρι και Αδριανούπολη και επεκτείνονται σταδιακά και στις μικρότερες πόλεις. Σε σύγκριση με το χαρακτήρα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, οι αλλαγές αφορούν κατ' αρχάς την τυπολογία και τη μορφολογία και στη συνέχεια και την κατασκευαστική τεχνολογία των σπιτιών².

2. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ

Οι πρώτες αλλαγές που παρουσιάζονται μετά το 1860 στην παραδοσιακή μας αρχι-τεκτονική αφορούν κυρίως τη συμμετρία των κτισμάτων και τον περιορισμό των αρχι-τεκτονικών προεξοχών των σαχνισιών. Στην Καστοριά την περίοδο αυτή εμφανίζο-νται αρχοντικά, όπως αυτά των αδελφών Βέργουλα και Δεληδίνια, τα οποία έχουν συμμετρική κάτοψη και αντίστοιχες όψεις. Η κατασκευαστική τεχνολογία των αρχο-ντικών αυτών είναι απόλυτα παραδοσιακή, όμως τυπολογικά κυριαρχεί το τετράγωνο σπίτι με τέσσερις οντάδες στις γωνίες, μεταξύ των οποίων σχηματίζεται σταυρόσχημη σάλα, που αντικαθιστά τον παραδοσιακό ορθογώνιο χώρο του δοξάτου³. Τη μία κεραία του σταυρού καταλαμβάνει το κλιμακοστάσιο, ενώ στις άλλες κεραίες υπάρχουν χαμηλά μιντέρια. Η είσοδος στους οντάδες γίνεται συνήθως στην απότμηση της αντίστοιχης γωνίας τους, ώστε να διευρύνεται ο κεντρικός χώρος της σάλας. Αλλαγές παρουσιάζονται και στη λειτουργία των παραδοσιακών οντάδων, με την έννοια ότι ενώ παλαιότερα αποτελούσαν χώρους πολλαπλών χρήσεων της κοινωνικής και οι-κογενειακής ζωής, σταδιακά μετατρέπονται σε συγκεκριμένα δωμάτια, όπως καλή κάμαρα, τραπεζαρία, δωμάτιο ύπνου, κελάρι ή κουζίνα. Σε αντιστοιχία με την κάτοψη τα ανοίγματα των όψεων οργανώνονται συμμετρικά ως προς τους κατακόρυφους άξονες. Οι αρχιτεκτονικές προεξοχές των σαχνισιών περι-ορίζονται και αντικαθίστανται σταδιακά από μπαλκόνια τοποθετημένα αξονικά. Παράλληλα οι γωνίες του σπιτιού αποκτούν λεπτές ξύλινες παραστάδες, ενώ στα πα-ράθυρα τοποθετούνται περιμετρικά ξύλινα πλαίσια. Η προεξοχή της στέγης, η ονο-μαζόμενη αστρέχα, αντικαθίσταται από κοιλόκυρτο γείσο κατασκευασμένο με επιχρισμένα πηχάκια (μπαγδατί), ενώ και τα λοξά στηρίγματα των σαχνισιών μετασχηματί-ζονται με τον ίδιο τρόπο σε φουρούσια με τη μορφή κιλλίβαντος.

Όλες αυτές οι διαφοροποιήσεις μπορούμε να πούμε ότι υπαγορεύονται από τη μετε-ξέλιξη της ιδεολογίας του νεοκλασικισμού πάνω στην τοπική αρχιτεκτονική⁴. Αποτε-λούν κατά κάποιο τρόπο τις πρώτες επιδράσεις, τις οποίες ακολουθούν στη συνέχεια και οι αλλαγές του κατασκευαστικού τομέα. Οι επαναστατικές αλλαγές επέρχονται μετά το 1880 με τη σταδιακή κατάργηση των ξυλόπηκτων τοιχοποιιών και την αντικατάστασή τους από λίθινους ή από οπτόπλινθους τοίχους με χρήση ισχυρών ασβεστοκονιαμάτων και ενσωματωμένους σιδερένιους ελκυστήρες. Το γεγονός αυτό σηματοδοτεί το τέλος της παραδοσιακής τεχνολογίας και την απαρχή νέων κατασκευα-στικών δεδομένων. Τα σπίτια γίνονται πλέον πιο ισχυρά και πιο ανθεκτικά στη φωτιά. Μετά το 1900 συναντούμε ελάχιστες κατασκευές από τσατμά ή μπαγδατί και αυτές μόνο σε εσωτερικές τοιχοποιίες⁵.

¹D. Secretan, *Κλασικισμός, η γλώσσα της κριτικής* (Μεταφρ. Αρ. Παρίση), Ερμής, Αθήνα

²1983, σ. 9. Ν. Καλογεράς, Ελ. Καλαφάτη, «Η ανανέωση της κατασκευής και η σχέση της με την αρχιτεκτονική μορφή στην Ελλάδα στο τέλος του 19ου και στην αρχή του 20ου αιώνα», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 24 (1990)66-71.

³Σχετική με την τυπολογική εξέλιξη των καστοριανών αρχοντικών, βλ. Ν. Μουτσόπουλος, Καστοριά, τα αρχοντικά, Αθήνα 1962, ο ίδιος, Καστοριά, Μέλισσα, Αθήνα 1989, σ. 36-39.

⁴Φιλίππιδης, «Επιδράσεις κλασικισμού στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική», Πρακτικά συνεδρίου Νεοκλασική πόλη και αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 237-240.

Παράλληλα οι όψεις των σπιτιών οργανώνονται σε τρεις οριζόντιες ζώνες, βάσης, κορμού και στέγης και αποκτούν διάφορα διακοσμητικά στοιχεία κυρίως από τραβη-χτά επιχρίσματα. Μεταξύ των ορόφων γίνονται διαζώματα και κάτω από τη στέγη η προεξοχή της αστρέχας αντικαθίσταται από κοιλόκυρτο γείσο. Οι γωνίες του κτηρίου κοσμούνται με προεξοχές παραστάδων που φέρουν ραβδώσεις και επίκρανα, ενώ τα παράθυρα συνοδεύονται από κυματιστά πλαίσια και διακοσμητικές ποδιές. Η κάτοψη που επικρατεί στα σπίτια αυτά παρουσιάζει συνήθως τριμερή διάρθρωση με κεντρικό διαμπερή προθάλαμο, εκατέρωθεν του οποίου διατάσσονται τα δωμάτια. Ένα από τα πρώτα παραδείγματα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στην Καστοριά απο-τελεί η ονομαζόμενη Μεγάλη Ελληνική σχολή, η οποία κτίστηκε το 1885 με σχέδια του βογατισιώτη κάλφα Γ. Καρύδη (1820-1901)⁶. Επρόκειτο για ένα εξάιρετο, διώρο-φο με υπόγειο κτήριο νεοκλασικής μορφολογίας, που είχε τετράγωνη κάτοψη πλευράς 18,50 μ. Δυστυχώς το σχολείο αυτό κατεδαφίστηκε το 1958 για να κτιστεί στην ίδια θέση ένα απλοϊκό σχολικό κτήριο από μπετόν. Η πρόσοψη της σχολής αποτελούνταν από λαξευμένους λίθους, που σχημάτιζαν προεξοχές παραστάδων, διαζώματα μεταξύ των ορόφων, πλαίσια γύρω από τα παράθυρα και εκφορικό γείσο κάτω από τη στέγη. Κάθε όροφος περιλάμβανε ένα κεντρικό διαμπερή προθάλαμο, εκατέ-ρωθεν του οποίου υπήρχαν από τρεις αίθουσες διδασκαλίας. Το κλιμακοστάσιο ήταν διπλό και βρισκόταν στο βάθος του προθαλάμου απέναντι από την είσοδο. Σε αντιστοιχία με την κάτοψη η πρόσοψη του κτηρίου ήταν οργανωμένη σε τρία κατακόρυφα τμήματα, από τα οποία το μεσαίο προεξείχε ελαφρά και κατέληγε σε διαμορφωμένο αέτωμα στο ύψος της στέγης. Άλλα δύο παραδείγματα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής της περιοχής αποτελούν τα σχολικά κτήρια του Α΄ Δημοτικού του Άργους Ορεστικού που κτίστηκε το 1907 και του Γυμνασίου της Καστοριάς που κτίστηκε το 1914. Και τα δύο αυτά σχολεία κατασκευάστηκαν από τον κάλφα Αθ. Παπαστυλιάδη (1875-1941), ο οποίος καταγόταν από το χωριό Μπελκαμένη, τη σημερινή Δροσοπηγή. Είναι γεγονός ότι τα σχολικά κτήρια της εποχής, όπως και αυτά της διοίκησης, είχαν ιδιαίτερη σημασία στη μετεξέλιξη της αρχιτεκτονικής προς τον νεοκλασικισμό, καθώς αποτε-λούσαν πρότυπα και για τα σπίτια⁷. Το κτήριο του Α΄ Δημοτικού του Άργους αποτελεί ένα μοναδικό δείγμα δίδυμου σχο-λείου, το οποίο περιλάμβανε αρχικά αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο. Κάθε τμήμα του διαθέτει αξονικό προστώο με κτιστούς κίονες, που τονίζουν τις δύο εισόδους. Το σχολείο είναι κτισμένο από συμπαγή τούβλα και καθώς έμεινε ανεπίχριστο μας διδά-σκει τον τρόπο με τον οποίο σχημάτιζαν οι τεχνίτες την υποδομή των παραστάδων και των περιμετρικών πλαισίων. Το Γυμνάσιο της Καστοριάς υπήρξε επίσης ένα ε-ξάιρετο δείγμα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Δυστυχώς όμως και το σχολείο αυτό κα-τεδαφίστηκε το 1970, όταν κτίστηκε στην περιοχή νέο γυμνασιακό κτήριο. Αποτελού-νταν από ημιυπόγειο και υπερυψωμένο ισόγειο, στο οποίο υπήρχαν αρχικά έξι αί-θουσες διδασκαλίας και δύο γραφεία. Μεγάλο λίθινο κλιμακοστάσιο οδηγούσε σε προστώο εισόδου, όπου υπήρχαν τέσσερις κτιστοί κίονες και ακολουθούσε θριγκός με καμπυλόγραμμη επίστεψη. Τα ανοίγματα έφεραν περιμετρικά πλαίσια και από πάνω υπήρχαν μικρά τριγωνικά ή καμπύλα αετώματα ρωμαϊκής μορφολογίας. Προ-στώα με επιστέψεις καμπύλων στοιχείων, που μιμούνται αόριστα αρχιτεκτονική του

⁵Ν. Μουτσόπουλος, «Το τέλος της μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής», *Πρακτικά συνεδρίου Νεοκλασική πόλη και αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 1983*, σ. 276-278

⁶Π. Τζίφρας, *Σύντομη ιστορία του Βογατισκού*, Αθήνα 1992, σ. 70-71.

⁷Σχετικά με το θέμα, βλ. Β. Κολώνας, «Η αρχιτεκτονική έκφραση στην ύστερη Τουρκοκρατία», *Μα-κεδονία, Ελληνική Εθνική Γραμμή*, τ. 2, σ. 231-253.

μπαρόκ, συναντούμε σε αρκετά σπίτια της Καστοριάς, όπως για παράδειγμα σε αυτά των αδελφών Λιάνου και του Β. Χαρισιάδη, όπου υπάρχει και ανάγλυφη διακόσμηση με ανθρώπινες μορφές και άνθη⁸. Το 1928 προστέθηκαν στα πλάγια του σχολείου δύο ακόμη αίθουσες με τη μορφή πτερύγων, οι οποίες εντάχθηκαν αρμονικά καθώς χρησιμοποιήθηκαν στις όψεις τους τα ίδια μορφολογικά στοιχεία.

3. Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ

Ο τύπος της νεοκλασικής αστικής κατοικίας, που επικρατεί στην Καστοριά στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, παρουσιάζει περίπου τετράγωνη κάτοψη με μήκος πλευράς 9-11 μ. Η στέγη των σπιτιών είναι καλυμμένη συνήθως με γαλλικά και σπανιότερα με βυζαντινά κεραμίδια. Όπου συναντούμε βυζαντινά κεραμίδια αυτά προέρχονταν από κτίσματα που προϋπήρχαν στο οικόπεδο. Είναι γνωστό ότι μέχρι το 1940 πολλά από τα οικοδομικά υλικά επαναχρησιμοποιούνταν. Τα νεοκλασικά σπίτια διαθέτουν συνήθως ημιυπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο και όροφο. Στο υπερυψωμένο ισόγειο οδηγεί εξωτερικό κλιμακοστάσιο, κάτω από το οποίο υπάρχει ενίοτε στέρνα νερού, όπου συγκεντρώνονταν τα όμβρια από τη στέγη. Το ύψος του υπογείου είναι περίπου 2,5-2,80 μ. και των ορόφων 3,80-4 μ.

Η τυπολογία της κάτοψης παρουσιάζει συνήθως τη γνωστή τριμερή διάρθρωση με κεντρικό διαμπερή προθάλαμο και εκατέρωθεν αυτού ανεξάρτητα δωμάτια. Η διάταξη αυτή εξυπηρετούσε τη συμμετρία, που αποτελούσε βασικό γνώρισμα του νεοκλασικισμού. Ο προθάλαμος έχει πάντοτε μικρότερο πλάτος από αυτό των δωματίων και λειτουργεί ως στενόμακρη σάλα. Το κλιμακοστάσιο ανόδου στον όροφο βρίσκεται ανάμεσα στα δωμάτια της μιας πλευράς ή στο βάθος του προθαλάμου απέναντι από την είσοδο. Η ίδια διάταξη ακολουθείται και στον όροφο, με τον προθάλαμο να συνοδεύεται στη μία ή και στις δύο άκρες του από μικρά μπαλκόνια με μεταλλικά κιγκλι-δώματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχει υποχώρηση του προθαλάμου στο ισόγειο, ώστε να διευρύνεται το πλατύσκαλο της εισόδου. Τα δωμάτια που βρίσκονται στην πρόσοψη του σπιτιού αποτελούν συνήθως τους επίσημους χώρους υποδοχής, ενώ τα υπνοδωμάτια και η κουζίνα καταλαμβάνουν τους πίσω χώρους. Στα νεοκλασικά σπίτια κατά κανόνα δεν υπάρχουν εντοιχισμένες μουσάντρες και τζάκια, παρά μόνο κελάρια και ορισμένες καμινάδες για σόμπες. Στις όψεις τα παράθυρα έχουν ραδινές αναλογίες 1:1,8 και συνοδεύονται με κυματιστά πλαίσια και κλειδί, με μεγάλη ποικιλία από παραλλαγές. Οι ποδιές των παραθύρων κοσμούνται συνήθως με γεωμετρικά και φυτικά σχέδια ή με απομιμήσεις από κρόσσια. Στις γωνίες των τοίχων υπάρχουν παραστάδες, που συνοδεύονται με ραβδώσεις και επίκρανα. Οι όροφοι διαχωρίζονται με διαζώματα, ενώ κάτω από τη στέγη του σπιτιού υπάρχει εκφορικό γείσο από κυματιστό τραβηχτό επίχρισμα. Εξέλιξη της παραπάνω τυπολογίας αποτελεί το σπίτι με την προσθήκη αξονικού προστώου εισόδου, που προεξέχει και στηρίζεται σε δύο κτιστούς πεσσούς ή κίονες. Το προστώο άλλοτε υπάρχει μόνο στο ισόγειο κι άλλοτε επεκτείνεται και στον όροφο, οπότε και συνοδεύεται με τριγωνικό αέτωμα ή καμπυλόγραμμη επίστεψη, όπου αναγράφονται συνήθως η χρονολογία ανέγερσης και τα αρχικά γράμματα του ιδιοκτήτη. Ένα σύνολο τριών αξιόλογων νεοκλασικών σπιτιών συναντούμε στην ονομαζόμενη περιοχή του *Σταυρού*. Πρόκειται για τις οικίες: Β. Παπαδίσκου, Π. Τζώρτζου και Λ. Γκουγκουλίτσα, που κτίστηκαν πάνω στα απότομα βράχια της περιοχής. Το σπίτι του Β. Παπαδίσκου έχει στη στάθμη του ισόγειου του μεγάλη ημικυκλική βεράντα με τέσσερις κίονες, που υποστηρίζουν αντίστοιχο εξώστη του ορόφου. Το σπίτι του Π. Τζώρτζου παρουσιάζει στην κάτοψη σταυρόσχημη σάλα με τέσσερα δωμάτια στις γωνίες, ενώ το σπίτι του Λ. Γκουγκουλίτσα διαθέτει στο ισόγειο προστώο με δύο πεσσούς που στηρίζουν ιδιόμορφο καμπυλωτό εξώστη.

⁸ Φιλιππίδης, *Διακοσμητικές τέχνες*, Μέλισσα, Αθήνα 1996, σ. 84-85.

Ένα ακόμη αξιόλογο σύνολο από τέσσερα διαδοχικά νεοκλασικά σπίτια συναντούμε στην οδό Χριστοπούλου, στη συνοικία Απόζαρι. Πρόκειται για τις οικίες: Ηλ. Νταή, Γ. Οικονομίδη, Αθ. Μυλωνά και Χρ. Νάντσιου, οι οποίες κτίστηκαν από τον κάλφα Κ. Βαφειάδη μεταξύ των ετών 1926 και 1930. Το σπίτι του Ηλ. Νταή αποτελεί ένα από τα ωραιότερα νεοκλασικά της πόλης με αρκετά λειτουργική κάτοψη. Στα πλάγια του σπιτιού υπάρχει πρόσθετος ισόγειος χώρος λιακωτού, ο οποίος ενοποιείται με το σα-λόνι και την τραπεζαρία με πτυσσόμενες τζαμόπορτες. Πάνω από το λιακωτό σχηματίζεται δώμα που φέρει μπαλούστρες και αποτελεί βεράντα της «καλής κάμαρας» του ορόφου. Τα υπόλοιπα τρία σπίτια παρουσιάζουν την τυπική τριμερή κάτοψη με ορι-σμένες λειτουργικές βελτιώσεις. Το σπίτι του Γ. Οικονομίδη μιμείται στο ισόγειο ισό-δομο σύστημα τοιχοποιίας, ενώ τα άλλα δύο είναι κτισμένα στην πρόσοψη με ορατές λιθοδομές από γκριζόχρωμες λαξευμένες πολυγωνικές πέτρες. Από μία μοναδική φωτογραφία, που παρουσιάζει το νεοκλασικό σπίτι του Π. Πασιώ-να κατά τη διάρκεια της κατασκευής του, αντλούμε χρήσιμες πληροφορίες. Το σπίτι αυτό κτίστηκε το 1930 από τον κάλφα Κ. Βαφειάδη με σχέδια Γάλλου μηχανικού. Το 1940 βομβαρδίστηκε από τους Ιταλούς, στη συνέχεια αποκαταστάθηκε και τελικά κα-τεδαφίστηκε το 1972. Στη φωτογραφία οι τοιχοποιίες του υπογείου και του ισογείου διακρίνονται λιθόκτιστες με χρήση οπτόπλινθων στις παραστάδες, ενώ του ορόφου είναι εξολοκλήρου από οπτόπλινθους. Στην πρόσοψη διέθετε ιδιόμορφο ισόγειο προστώο σχήματος τραπεζίου, το οποίο σχημάτιζε στον όροφο αντίστοιχο μπαλκόνι. Τα παράθυρα του ισογείου ήταν ιδιαίτερα μεγάλα και γεφυρώνονταν με σιδερένια μπουτρέλια. Στη στέγη του είχε αξονική υπερύψωση, κάτω από την οποία υπήρχε σοφίτα. Η κάτοψή του ακολουθούσε την τυπική τριμερή διάρθρωση με κεντρικό προ-θάλαμο και εκατέρωθεν δωμάτια. Ορισμένα δωμάτια του ορόφου ενοποιούνταν με τον προθάλαμο με πτυσσόμενες τζαμόπορτες.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα ομάδα σπιτιών της Καστοριάς που κτίστηκαν στη διάρκεια του Μεσοπολέμου αποτελούν τα ονομαζόμενα *πυργόσπιτα* οποία παρουσιάζουν αποκλίσεις από τη αυστηρή συμμετρική οργάνωση με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζο-νται ως εκλεκτικιστικά. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα σπίτια των: Θ. Γουλιωτίδη, Αλ. Καϊτέρη, Ζ. Σέκρου, Β. Κοβάτση, Λ. Μπίβουλα, Λ. Τσαμίση κ.ά. Το σπίτι του Θ. Γουλιωτίδη, που δυστυχώς κατεδαφίστηκε, είχε κτιστεί με σχέδια του μηχανικού Τρ. Νάτση (1883-1929). Βρισκόταν στην απότομη πλαγιά πάνω από το αλσύλλιο του Αγίου Αθανασίου και λόγω του ύψους και των πύργων του ξεχώριζε από μακριά. Σε αντίθεση με τους κυβόσχημους όγκους των νεοκλασικών σπιτιών παρουσίαζε έντονη πλαστικότητα και τονισμό των κατακόρυφων στοιχείων του. Διέθετε δύο πύργους με πυραμιδοειδείς απολήξεις και απότομες στέγες, με αποτέλεσμα να μοιάζει με αυστρι-ακό σαλέ των Άλπεων.

4. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Από ορισμένα νεοκλασικά κτίσματα που παρέμειναν ανεπίχριστα, όπως του Α΄ Δη-μοτικού σχολείου του Άργους Ορεστικού, καθώς και από άλλα τα οποία σήμερα ανα-καινίζονται, αντλούμε χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τα υλικά και τους τρόπους κατασκευής τους. Τα σπίτια αυτά είναι κατά κανόνα γερά θεμελιωμένα σε βράχο ή σε σταθερό έδαφος. Στα παραλίμνια σπίτια έκαναν ενίσχυση του εδάφους με πασσά-λους κάτω από τα θεμέλια. Οι εξωτερικές τοιχοποιίες των νεοκλασικών σπιτιών είναι στο υπόγειο λιθόκτιστες πάχους 60-65 εκ. και στους ορόφους από οπτόπλινθους πάχους 30-40 εκ. Στις λιθοδομές συναντούμε ανά αποστάσεις οριζόντιες ζώνες από δύο στρώσεις οπτόπλινθων και ενίοτε ξύλινα ζωνάρια, αλλά μόνο στην εσωτερική τους παρειά. Οι εξωτερικές τοιχοποιίες είναι κτισμένες κατά κανόνα με ισχυρότερο ασβεστοκονίαμα και διαθέτουν κατά μήκος ενσωματωμένες σιδερένιες λάμες, που αγκιστρώνονται στα άκρα και λειτουργούν ως ελκυστήρες.

Οι εσωτερικές τοιχοποιίες είναι λιθόκτιστες στο υπόγειο και στους ορόφους από ο-πτόπλινθους πάχους συνήθως 20 εκ. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν στον τε-λευταίο όροφο και δρομικοί τοίχοι με ενσωματωμένες ξύλινες κολώνες, όπου πατούν τα δοκάρια της στέγης. Στις ξύλινες αυτές κολώνες κάρφωναν κοτετσόσυρμα για κα-λύτερη πρόσφυση του επιχρίσματος. Τα υπέρθυρα των ανοιγμάτων είναι συνήθως κατασκευασμένα από ξύλινα δοκάρια στη σειρά και σπανιότερα από σιδερένιους δο-κούς συνδεμένους μεταξύ τους με λάμες. Πάνω από τα υπέρθυρα υπάρχουν τυφλά ανακουφιστικά τόξα από τούβλα. Η στάθμη του ημιυπογείου λειτουργεί ως βάση α-νάδειξης του σπιτιού και είναι συνήθως επιχρισμένη με πεταχτό κονίαμα ή φέρει σκο-τίες σε απομίμηση ισόδομης τοιχοποιίας. Στις όψεις οι παραστάδες, τα διαζώματα μεταξύ των ορόφων, τα πλαίσια των παραθύρων και το γείσο της στέγης σχηματίζο-νται με μικρές προεξοχές των πλίνθων και στη συνέχεια με τραβηγτό επιχρίσμα. Τα πατώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλινα δοκάρια που στηρίζονται στις φέ-ρουσες τοιχοποιίες. Έχουν διατομή συνήθως 6Χ16 εκ. και είναι τοποθετημένα ανά 40 εκ. Πάνω στα δοκάρια είναι καρφωμένες σανίδες από ξυλεία πεύκου ραμποτέ πλά-τους 8-10 εκ. Οι οροφές των χώρων είναι κατασκευασμένες συνήθως από φαρδιές λεπτές σανίδες με αρμοκάλυπτρα και σπανιότερα από επιχρισμένη καλαμωτή, που ονομάζεται *κότσες*. Τα κλιμακοστάσια είναι ξύλινα και συνοδεύονται με торνευτά κά-γκελα. Τα δάπεδα της κουζίνας, του μπάνιου και των μπαλκονιών είναι κατασκευα-σμένα από σιδερένιους δοκούς με ενδιάμεσα τούβλα ειδικής διατομής ή με χυτό σκυ-ρόδεμα. Τα κιγκλιδώματα στα μπαλκόνια αποτελούνται από περτσινωτά σιδερένια βεργία και λάμες ή από χυτοσιδηρά τυποποιημένα στοιχεία. Οι κουζίνες διέθεταν συνήθως κτιστό πάγκο με πυροστιές και ενσωματωμένο καζάνι για το ζέσταμα νερού. Πάνω από τον πάγκο υπήρχε καπνοδόχος (*μπατζά*) με περιμετρική εταζέρα. Τα κουφώματα των νεοκλασικών σπιτιών είναι κατασκευασμένα από ξυλεία πεύκου αρίστης ποιότητας. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι δίφυλλες εξώπορτες με περί-τεχνες σιδεριές και ανοιγόμενα κανάτια σε διάφορα σχήματα, όπως κυκλικά, ορθο-γώνια ή του *λαχουριού*. Τα φύλλα συνοδεύονται στο πάνω τμήμα τους από στυλιζα-ρισμένες ανάγλυφες μορφές, ενώ χαμηλά έχουν ορθογώνιους νταμπλάδες με διάφο-ρες σκαλιστές παραστάσεις. Οι εξώπορτες είναι συνήθως βαμμένες σε αρμονική δι-χρωμία ανοικτού και σκούρου χρώματος. Οι εσωτερικές πόρτες είναι νταμπλαδωτές με ποικιλία σχεδίων, ενώ τα παράθυρα φέρουν φεγγίτες και γαλλικά παντζούρια. Στα νεοκλασικά σπίτια της Καστοριάς δεν υπάρχουν γύψινες διακοσμήσεις οροφών ή ζωγραφικές παραστάσεις στους τοίχους, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις⁹. Η σάλα και η *καλήκάμαρα* ήταν συνήθως βαμμένες με πασαμέντο λαδομπογιάς, σε σχέδια απομίμησης μαρμάρου ή ξύλινης επένδυσης. Οι εξωτερικοί χρωματισμοί των σπιτιών περιορίζονταν σε αποχρώσεις της ώχρας ή του ανοικτού πράσινου, ενώ τα διακο-σμητικά διαζώματα, οι παραστάδες και τα πλαίσια βάφονταν συνήθως λευκά. Αντί-στοιχα τα παντζούρια έφεραν αποχρώσεις του καφέ, του πράσινου ή του γαλάζιου σε διχρωμία ανοικτού και σκούρου χρώματος. Τα νεοκλασικά σπίτια κτίζονταν κατά κα-νόνα με γραπτή εργολαβική σύμβαση κατ' αποκοπή μεταξύ του ιδιοκτήτη και του κάλφα. Εκτός από τους καλφάδες Αθ. Παπαστυλιάδη και Κ. Βαφειάδης, που αναφέραμε παραπάνω, υπήρχαν επίσης οι: Σάββας, Γ. Γκολογκίνας, Σπ. Λαγγιώτης, Στ. Καλέργης, ο μηχανικός Ν. Στρέζος κ.ά. Τα καλύτερα μαστόρια κατάγονταν από τα χωριά: Κωσταράζι, Βογατσικό, Λεύκη, Νεστόριο, Επταχώρι, Λέχοβο κ.ά.

Την ίδια εποχή ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανακαινίσεις των παραδοσιακών σπι-τιών. Καθώς τα μορφολογικά στοιχεία του νεοκλασικισμού είχαν καθιερωθεί, τα ε-φάρμοζαν απλοποιημένα και πάνω στις ξυλόπηκτες κατασκευές των τσατμάδων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων επεμβάσεων αποτελεί το σπίτι του Ωρολογό-

⁹ Αθ. Βαρσαμίδης, «Λαϊκοί ζωγράφοι από το Βογατσικό», *Μακεδονική Ζωή*, 271(1988)40-43.

πουλου, όπου μετά την ανακαίνισή του απέκτησε στις όψεις του επίπλαστα νεοκλασικά στοιχεία, με εικονικά πλαίσια παραθύρων, παραστάδες και διαζώματα.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Με τα νεοκλασικά και εκλεκτικιστικά σπίτια της Καστοριάς βρισκόμαστε σε μία χρονική περίοδο ολοκλήρωσης της αργής, αλλά σταθερής πορείας από την παραδοσιακή στη σύγχρονη λειτουργική αρχιτεκτονική. Τα στοιχεία που εμφανίζονται διστακτικά στα τέλη του 19ου αιώνα κορυφώνονται στη δεκαετία του 1930 σε ένα συγκερασμό, όπου δεν αλληλοεξουδετερώνονται, αλλά συνυπάρχουν αρμονικά. Οι καλφάδες και οι κάθε είδους ντόπιοι τεχνίτες, φορέας μιας μακράς παράδοσης, χρησιμοποίησαν τα στοιχεία αυτά με φειδώ, δίνοντας την εντύπωση της επιλογής. Με τα έργα τους απέδειξαν ότι δεν υπάρχει τομή ανάμεσα στην τοπική και την νεοκλασική αρχιτεκτονική, αλλά ομαλή πορεία εξέλιξης και εκσυγχρονισμού. Τα νεοκλασικά σπίτια δεν εκφράζουν ούτε τη στείρα προσκόλληση στην παράδοση, ούτε την πιστή μίμηση των στοιχείων του νεοκλασικισμού. Αποτελούν δημιουργίες μιας μεταβατικής εποχής, που χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, εκσυγχρονισμό των κατασκευαστικών δεδομένων και ανακατατάξεις των αισθητικών αξιών, μέσα από αναζητήσεις νέων προτύπων. Με τις περιορισμένες διαστάσεις τους, τη λιτότητά και τις αρμονικές αναλογίες τους τα σπίτια αυτά εντάχθηκαν στον παραδοσιακό ιστό της πόλης και αποτέλεσαν δημιουργική συνέχεια και εξέλιξη της τοπικής μας αρχιτεκτονικής. Ο Φιλιππίδης αναφερόμενος στα νεοκλασικά σπίτια της Καστοριάς επισημαίνει ότι: «...όταν τα αρχοντικά ξεπεράστηκαν μορφολογικά και κατασκευαστικά, άρχισαν να κτίζονται τα ονομαζόμενα νεοκλασικά. Δε νομίζω ότι τότε δημιουργήθηκε κανένα πρόβλημα με την αλλαγή από τη μία παράδοση στην άλλη, η συλλογική μνήμη του-λάχιστον δε συγκράτησε τίποτα σχετικό. Ήταν άλλωστε πολύ φυσικό όταν κτίζεται κάτι σύγχρονο να αναφέρεται στην Ευρώπη και να αντιπροσωπεύει την εικόνα της ζωντανής πόλης, που θέλει πάνω από όλα να ανήκει στο παρόν. Μια πρόσθετη ανάγκη της εποχής ήταν ο εκσυγχρονισμός των παλαιότερων κτισμάτων, ώστε να μοιάζουν όσο γίνεται με τα σύγχρονα, κάτι που έγινε στην Καστοριά με αμεσότητα και επινοητικότητα»¹⁰. Δυστυχώς, η «αξιοποίηση» και η αντιπαροχή, που κυριάρχησαν στον τόπο μας μετά το 1960, κατέστρεψαν ανάμεσα στα άλλα και σημαντικά νεοκλασικά σπίτια της πόλης, τα οποία σε σχέση με τα ξυλόπηκτα αρχοντικά είναι πιο ανθεκτικά και μπορούν να συντηρηθούν ευκολότερα. Ανάμεσα σε αυτά που χάθηκαν μπορούμε να αναφέρουμε τις οικίες: Θ. Γουλιωτίδη, Ι. Θεοδωρίδη, αδελφών Γούλα, Γ. Μπουζιώτα και των Εβραίων Ι. Πιτσιρίλο, Ρούσο και Μάγιο. Όσα ακόμη διατηρούνται αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της νεότερης αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς, που αντανakλούν τον τρόπο ζωής και τις συνθήκες της εποχής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθ. Βαρσαμίδης, «Λαϊκοί ζωγράφοι από το Βογατσικό», Μακεδονική Ζωή, 271(1988)40-43. Ν. Καλογεράς, Ελ. Καλαφάτη, «Η ανανέωση της κατασκευής και η σχέση της με την αρχιτεκτονική μορφή στην Ελλάδα στο τέλος του 19ου και στην αρχή του 20ου αιώνα», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 24 (1990)66-71. Β. Κολώνας, «Η αρχιτεκτονική έκφραση στην ύστερη Τουρκοκρατία», Μακεδονία, Ελληνική Εθνική Γραμμή, τ. 2, σ. 231-253. Ν. Μουτσόπουλος, Καστοριά, τα αρχοντικά, Αθήνα 1962. Ν. Μουτσόπουλος, «Το τέλος της μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής», Πρακτικά συνεδρίου Νεοκλασική πόλη και αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 276-278. Ν. Μουτσόπουλος, Καστοριά, Μέλισσα, Αθήνα 1989, σ. 36-39. D. Secretan, Κλασικισμός, η γλώσσα της κριτικής (Μεταφρ. Αρ. Παρίση), Ερμής, Αθήνα 1983, σ. 9. Π. Τζίφρας, Σύντομη ιστορία του Βογατσικού, Αθήνα 1992, σ. 70-71. Π.Τσολάκης, Η αρχιτεκτονική της παλιάς Καστοριάς, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009.

Δ. Φιλιππίδης, «Επιδράσεις κλασικισμού στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική», Πρακτικά συνεδρίου Νεοκλασική πόλη και αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 237-240. Δ. Φιλιππίδης, Διακοσμητικές τέχνες, Μέλισσα, Αθήνα 1996, σ. 84-85.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο **Πάνος Τσολάκης**, είναι αρχιτέκτων, αν. καθηγητής ΤΑΜ-ΑΠΘ και διδάσκει τα μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις και Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων. Διεύθυνση: Ν. Μάνου 10, 54643 Θεσσαλονίκη τηλ. 2310816207, 6940767045
e-mail tsol@arch.auth.gr